

АДЦ "Меморіал" Брюссель

*Kharkiv Human Rights
Protection
Group*

Харківська правозахисна група

Альтернативна інформація

Про дотримання Російською Федерацією Конвенції про права дитини

до 95-ї сесії Комітету ООН з прав дитини

Питання 12, 13, 15 зі Списку, адресованого Комітетом владі РФ

ЗМІСТ

Питання 12-13. Порухення прав дітей, депортованих / вивезених з України на територію Російської Федерації та тимчасово окуповані території України.

**Проблема збору даних та оцінки кількості вивезених дітей на територію країни-агресора
Порушення КПД ООН (ст. 9-11) та міжнародного гуманітарного права, пов'язані з переміщенням / депортацією українських дітей.**

Недобровільне переміщення дітей, не виправдане міркуваннями безпеки або медичними показаннями

Переміщення дітей за межі окупованих територій у віддалені регіони Росії

Відсутність належного інформування щодо переміщених дітей

Довготривалість перебування переміщених дітей у Росії та перешкоди для повернення дітей законним представникам

Зміна громадянського стану (personal status) дітей: Порушення ст. 8, 21, 28 КПД ООН і ст. 50 IV Женевської конвенції

Порушення ст. 21 КПД ООН: питання про усиновлення / тимчасову опіку

Присвоєння дітям російського громадянства: порушення ст. 8 КПД ООН

Ризик втрати ідентичності та рідної мови: порушення ст. 28 КПД ООН і ст. 50 IV Женевської конвенції

Запитання 15. Мілітаризація сфери освіти в Росії та ризик втягнення дітей у військові конфлікти

Мілітаризація загальної та експансія спеціальної воєнізованої освіти

Особлива вразливість українських дітей перед мілітаристською пропагандою і "військово-патріотичним вихованням"

Висновок

30 листопада 2023 року

Проблема збору даних та оцінки кількості українських дітей, вивезених на територію країни-агресора

Дані про кількість українських біженців, які публікувалися в офіційних російських джерелах (до 5 млн осіб), були націлені на пропагандистський ефект і сильно різняться. За [даними](#) УВКБ ООН, що ґрунтуються на статистиці з країн перебування біженців, у країні-агресорі Росії на момент 31 грудня 2022 року 1 275 315 осіб значилися як біженці з України.

Дані про кількість українських дітей, які опинилися в Росії, у російських джерелах неточні та спекулятивні: у матеріалах російських ЗМІ, присвячених початку 2022-2023 навчального року, повідомлялося, що на той момент на території РФ було приблизно 550-600 тис. дітей-біженців, але що до шкільного року 1 вересня 2022 року пішли менше ніж половина цієї кількості. Уповноважена з прав дитини Марія Львова-Білова повідомила, що після 24 лютого 2022 року в Росію з України і "ДНР"/"ЛНР" прибуло понад 730 000 дітей ([пресконференція](#) в МЗС РФ, 4.04.2023).

Станом на 20 листопада 2023 року Україна ідентифікує як депортованих на територію РФ 19 546 дітей, 386 депортованих дітей вдалося повернути в Україну (державний сайт "[Діти війни](#)"). Там же йдеться про те, що на підставі відкритих російських даних, що в Росію депортовано близько 744 000 українських дітей.

Абсолютна більшість дітей з України прибули до Росії разом зі своїми батьками / законними представниками. Очевидно, максимальні оцінки (понад 700 тис. дітей) охоплюють насамперед цю групу. Факт наявності батьків/законних представників не означає, що КПД ООН і міжнародне гуманітарне право щодо цих дітей не було порушено. Мають місце такі порушення, як недобровільне переміщення (російські військові, окупаційна влада перешкоджали виїзду біженців на український бік), розлучення дітей і батьків у пунктах фільтрації, перешкоди возз'єднанню сімей. Є випадки, коли на території Росії діти опинилися в супроводі родичів, а їхні батьки перебували в Україні або третій країні, але російська влада перешкоджала возз'єднанню дітей і батьків (наприклад, широкої популярності набула [історія](#) 13-річної Вероніки В., яка перебувала в Росії з тіткою та була розлучена з матір'ю понад рік). Рішення батьків - добровільне чи вимушене - легалізуватися в Росії означає отримання російської посвідки на проживання та громадянства, включення дітей у російську систему освіти, неминуче ідеологічне виховання та мілітарна пропаганда, - все це руйнує зв'язки дітей з Україною, її культурою та мовою. Зазначимо, що внаслідок масованої паспортизації в період 2019-2021 рр. до російського громадянства було прийнято приблизно 750 тис. жителів окупованих територій Луганської та Донецької областей; у 2022 році - понад 300 тис. жителів.

Більш уразливими в ситуації війни є діти з інституцій (сироти та діти без батьківського піклування) і діти, які мають батьків/законних представників, але опинилися на момент депортації без супроводу. До них належать:

- діти, які були на момент захоплення в таборах відпочинку або санаторіях, як ті, що мають батьків, так і вихованці дитячих установ, які опинилися по різні боки фронту зі своїми батьками / опікунами.
- a.i) діти з уже окупованих територій, які за згодою батьків/опікунів поїхали "на відпочинок" у Крим, південні регіони Росії або Білорусь, а потім місця їхнього проживання було деокуповано.
- a.ii) діти з неокупованих територій, батьки яких жодної згоди на вивезення дітей у Росію не давали, але місцевості, де були розташовані заклади відпочинку, у 2022 році перейшли під контроль російських окупаційних військ.
- діти, розлучені з батьками під час боїв або під час вимушеної евакуації на територію Росії (наприклад, на російських пунктах фільтрації);
- діти, які втратили під час війни родичів і перебували на територіях бойових дій без супроводу.

Дітей з інституцій та дітей, які з різних причин опинилися без супроводу, організовано перемістили на територію РФ, причому дітей із дитячих закладів із територій так званих "ДНР" і "ЛНР" почали організовано вивозити в Росію ще до вторгнення, із середини лютого 2022

року. Дітей спочатку утримували в лікарнях, таборах, санаторіях та інших тимчасових притулках, перевозили в глиб російської території, розміщували там у дитячих установах. Деяких дітей, які не мали батьківського піклування, передали під опіку в російські прийомні сім'ї. Під приводом подолання формальних перешкод для сімейного влаштування та отримання соціальної та медичної допомоги їм було присвоєно російське громадянство. Повернення дітей до батьків по інший бік фронту виявилось ускладненим або поки що не відбулося: російська сторона віддає дітей зазвичай тільки особисто їхнім законним представникам, а довгий шлях із прифронтових районів України через кордони не всім батькам/опікунам вдається подолати, зокрема й із фінансових причин. Повернення ж дітей із дитячих закладів ще більш проблематичне.

Щодо кількості депортованих дітей з інституцій та дітей, які опинилися без супроводу, то оцінити її можна лише приблизно, проте йдеться принаймні про тисячі дітей. Російська влада не публікує точної статистики, тому покладається доводиться на випадкові повідомлення ЗМІ та інших відкритих джерел, а також на офіційні повідомлення офісу Марії Львової-Белової. Наведемо деякі з них:

19 лютого 2022 року в спортивно-оздоровчий табір "Ромашка" під Таганрогом (Ростовська область) спеціальна автоколона привезла **приблизно 500 дітей** із дитячих будинків і будинку-інтернату з "Донбасу" ([повідомлення](#) "Росийской газеты", 19.02.2023). З інших повідомлень випливає, що ці діти прибули з інтернатів Донецька та Вуглегірська, частина з них опинилися в Московській області, 27 були передані там під опіку ([розслідування](#) "Верстки", з посиланням на уповноваженого з прав дитини Московської області, 29.06.2022).

20 лютого 2022 року в Ростов-на-Дону привезли 74 сироти з луганського Будинку дитини (офіційне [повідомлення](#) уряду Ростовської області, 20 лютого 2022 року). У цей момент, ще до вторгнення російської армії, у ПТР Ростовської області вже перебували 6,5 тис. біженців, у т.ч. 2,7 тис. дітей.

4 жовтня 2022 року на "[Новости Липецка](#)" повідомили про привезених 38 дітей 8-17 років із "ДНР", які втратили батьків і стали сиротами, із запрошенням охочих узяти під опіку цих дітей (заголовок новини - "*У Липецькій області можна всиновити дітей-сиріт із Донецької народної республіки*"). Дітей розмістили в різних організаціях Липецької області.

На початку жовтня 2022 року приблизно 60 дітей 5-16 років, зокрема з обмеженими можливостями здоров'я, із дитячих будинків "ДНР" [прибули](#) до Нарішкінської школи-інтернату в Орловській області.

3 повідомлень російських ЗМІ випливає, що діти з донецького інтернату №1 були розподілені по 5 російських регіонах, з яких точно встановлені: Кіровська область (Поволжя), де 39 дітей розмістили по 4 інтернатах Кіровської області та збиралися влаштовувати в прийомні сім'ї ([повідомлення](#) місцевих ЗМІ, 1.10.2022), і Башкортостан, куди потрапили 32 дитини 7-11 років, яких розподілили за трьома центрами сприяння сімейному вихованню в Учалах, Кумертау і Кугарчинському районі Башкортостану ([повідомлення](#) ЗМІ, 25.10.2022).

[Бюлетень](#) М. Львової-Белової (квітень 2023 року) повідомляє: переміщення близько 2000 дітей з інтернатних закладів "ДНР" і "ЛНР" на територію Росії в лютому 2022 року здійснювалося за зверненням голів незнаних республік до влади РФ "з проханням прийняти цивільних осіб на своїй території"; дітей з "ДНР" згодом влаштували до російських прийомних родин чи дитячих закладів у регіонах Росії; діти з "ЛНР" повернулися до своїх закладів у повному складі, а згодом частину з них було влаштовано під опіку до російських прийомних родин. Загалом під опікою в російських прийомних сім'ях опинилися 380 дітей-сиріт із "ДНР" і "ЛНР".

Влітку 2023 року органи місцевої влади деяких регіонів України офіційно відповіли на запити Харківської правозахисної групи наступне:

Донецька область: станом на 01.07.2023, з території області вивезено на територію РФ 146 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Маріуполь: виконавчий комітет Маріупольської міської ради повідомив про депортацію 5 дітей з дитячого будинку сімейного типу, яких російські військові виявили в бомбосховищі багатоповерхового будинку без законного представника; групу підлітків - дітей-сиріт/дітей, позбавлених батьківського піклування, що мешкали у гуртожитку закладу професійно-технічної освіти, вивезли на тимчасово окуповану територію, а згодом у РФ; відомі випадки вивезення опікунів з підопічними дітьми на тимчасово окуповані території і до РФ, за умов обмеження евакуації на підконтрольну українській владі територію.

Херсонська область: "Олешківський дитячий будинок-інтернат" опинився на тимчасово окупованій території Херсонської області, у жовтні 2022 року окупаційною владою призначено нове керівництво і співробітників. Зі 101 вихованця 12 дітей забрали батьки, 4 дитини померли, 1 перебувала на лікуванні; 84 вихованців відвезли під приводом реабілітації та відпочинку до Криму. Потім 4 дітей батьки вивезли через територію РФ за кордон, 1 дитина без батьківського піклування була повернута в місто Херсон. Із **Херсонського обласного Будинку дитини** 2 дітей було вивезено в Московську область у вересні 2022 року; у жовтні 2022 року 46 дітей вивезли до Сімферополя.

Харківська область: 13 учнів Куп'янської спеціальної школи вивезли до РФ, повернути батькам вдалося 11 дітей (у цій справі триває слідство). 18 учнів - дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування з комунального закладу "Вільхуватський ліцей Вільхуватської сільської ради", було примусово депортовано до РФ, 4 дітей вдалося повернути в Україну. У вересні 2022 року групу дітей було вивезено до РФ з обласного центру соціально-психологічної реабілітації дітей "Надія" (село Вільхуватка), їхня доля на момент надання інформації місцевій владі невідома.

Луганська область: станом на 21.07.2023 до Національного інформаційного бюро надано відомості про можливу депортацію 98 неповнолітніх осіб.

Порушення КПД ООН (ст. 9-11) і міжнародного гуманітарного права, пов'язані з переміщенням/депортацією українських дітей

Порушення Росією міжнародного гуманітарного права щодо українських дітей - IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни - документуються багатьма експертними групами, наприклад, коаліцією [Т4Р \(Tribunal for Putin Initiative\)](#), заснованою українськими правозахисними організаціями - [Харківською правозахисною групою](#), [Українською Гельсінською правозахисною спілкою](#), [Центром громадянських свобод](#). Уже випущено кілька важливих доповідей як українських правозахисних організацій (наприклад, [доповідь коаліції "Ukraine. 5 am"](#) "Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь", січень 2023 року; доповідь [Харківського інституту соціальних досліджень](#) та благодійного фонду ["Голоси дітей"](#) "Діти в Україні: майже рік війни"), так і міжнародних. Зокрема, 15 березня 2023 року було опубліковано [доповідь](#) Незалежної міжнародної комісії, створеної відповідно до Резолюції [49/1](#) Ради ООН з прав людини (4 березня 2022 року) з розслідування порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права в контексті агресії РФ проти України. Із незаконним переміщенням дітей пов'язані порушення КПД ООН: право не бути розлученим із батьками (ст.9); право на воз'єднання сім'ї (ст.10); зобов'язує державу боротися з незаконним переміщенням і поверненням дітей з-за кордону (ст.11).

Офіційна позиція Росії щодо переміщення дітей у найповнішому вигляді викладена в [бюлетені](#) "Діяльність уповноваженого при президентові РФ з прав дитини Марії Львової-Белової щодо захисту дітей під час спеціальної військової операції» №1/2023 (4 квітня 2023 року), публічних виступах та інтерв'ю Львової-Белової. Вона містить такі аргументи: евакуацію здійснювали з метою порятунку дітей їхніх небезпечних районів бойових дій; батьки відправляли дітей "на відпочинок" добровільно; дітей, які мають родичів, не утримували, сім'ям негайно допомагали воз'єднатися; дітей, позбавлених батьківського піклування, поміщали до прийомних родин, зважаючи на найкращі інтереси дитини, переважною формою сімейного влаштування дітей без супроводу в Росії є попередня (тимчасова) опіка, тобто влаштування до опікунської сім'ї на строк до 6 (у виняткових випадках - до 8) місяців.

Недобровільне переміщення дітей, не виправдане міркуваннями безпеки або медичними показаннями

Аргумент російської сторони щодо правомірності евакуації дітей із зони бойових дій з метою їхнього порятунку міг би мати право на існування тільки в тому разі, якби ця евакуація відповідала вимогам, встановленим гуманітарним правом (тимчасовість, забезпечення безпечного та негайного повернення до місць колишнього проживання, інформування). Як ідеться в [доповіді](#) Незалежної міжнародної комісії ООН, *"у жодній із ситуацій, розглянутих Комісією, ... переміщення не були виправдані міркуваннями безпеки або медичними*

показаннями. Як видається, немає жодних ознак того, що переміщення дітей на підконтрольну українському уряду територію було неможливим". Під час документування воєнних злочинів Росії відмічаються численні випадки перешкодження евакуації цивільного населення на територію, підконтрольну Україні, блокування гуманітарних коридорів, обстріли транспорту, на якому мешканці зон бойових дій намагалися виїхати в бік України. За цих обставин евакуація в бік Росії була єдиною можливістю врятуватися.

Небезпеку для дітей створила сама Росія, причому цілеспрямовано і заплановано. Це доводиться тим, що організоване вивезення дітей із дитячих закладів із територій т.зв. "ДНР" і "ЛНР" до Росії розпочалося ще до повномасштабного вторгнення російських військ, - у середині лютого 2022 року. Тоді ж російські регіони вже вжили заходів із підготовки приймання біженців (постанови виконавчих органів російських регіонів про організацію пунктів тимчасового розміщення біженців було ухвалено до вторгнення, пор. таку постанову уряду Ленінградської області, датовану 22 лютого 2022 року).

Коли мова іде про добровільне відправлення дітей з уже окупованих територій до таборів відпочинку, то багато батьків справді погодилися відправити дітей безоплатно на оздоровлення, прагнучи хоча б на певний час забезпечити дітям безпеку та кращі умови. Однак добровільність і усвідомленість згоди батьків у багатьох випадках можна поставити під сумнів, оскільки самі умови війни і прихована загроза з боку окупаційних сил являють собою умови примусу. Як показано в [доповіді](#) Єльської школи громадської охорони здоров'я (Каве Хошнуд, Натаніель А. Реймонд, Кейтлін Н. Ховарт та ін.). "*Систематична програма Росії з перевиховання та усиновлення дітей з України*", 14 лютого 2023 р., Лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадської охорони здоров'я, Нью-Гейвен), існують численні свідчення примусового характеру такої згоди: у деяких випадках батьки оформляли довіреність щодо неназваного агента; в деяких випадках є підстави вважати, що батьки відмовлялися відправляти дітей до табору, але їхню позицію проігнорували; конкретні пункти наданої батьками згоди (такі як строк перебування та процедура повернення дітей до їх родин) були порушені.

Переміщення дітей за межі окупованих територій у віддалені регіони Росії

Згідно з [доповіддю](#) Єльської школи громадської охорони здоров'я, організоване вивезення дітей з інтернатів та інших дитячих закладів з територій т.зв. "ДНР" і "ЛНР" розпочалося щонайменше із середини лютого 2022 року; з окупацією інших регіонів України до таборів відпочинку й інших установ було вивезено дітей із Донецької, Луганської, Херсонської, Миколаївської, Запорізької, Харківської областей (дослідники прослідкували долю близько 6 000 дітей). Дослідження виявило принаймні 43 установи, куди діти були переміщені як на короткий час, так і на довгий термін. Вони розташовані по всій території Росії - від близьких Криму, Ростовської області, Краснодарського краю до Уралу, Сибіру і Далекого Сходу. Підтвердження цьому можна знайти в російських відкритих джерелах.

Пресслужбою апарату Львової-Белової влаштування дітей з інтернатів у російські прийомні сім'ї в регіонах Росії, а не в "ДНР"/"ЛНР", пояснювалося тим, що знайти їм сім'ю на території "республік" об'єктивно не вдавалося: це були брати й сестри з багатодітних сімей, яких не можна було розлучати ([інтерв'ю](#) "Милосердие.ру": "*Як дітей із нових регіонів влаштовують у російські сім'ї та як повертають родичам, розповіли у пресслужбі уповноваженого при президенті РФ із прав дитини*", 21.11.2022).

Цей аргумент спростовують слова міністра сім'ї, праці та соціального захисту населення Республіки Башкортостан Ленари Іванової ([повідомлення](#) ЗМІ, 25.10.2022) про те, що в 10 дітей із групи, яка прибула до Башкортостану (загалом приїхали 32 дитини віком 7-11 років), брати чи сестри потрапили в інші регіони Росії. Очевидно, що прагнення не розлучати братів і сестер не було причиною переміщення дітей до Росії.

Відсутність належного інформування про переміщених дітей

Ст.49 IV Женевської конвенції зобов'язує країну-окупанта інформувати Protecting Power - країну-посередника або гуманітарну організацію, що відіграє цю роль, - про переміщення та евакуацію населення окупованої країни.

Безпосередньо інформувати Україну про вивезених дітей Росія відмовляється, мотивуючи це тим, що з української сторони до апарату уповноваженого з прав дітей не

надходило жодних звернень. Про це [заявила](#) 4 квітня 2023 року Марія Львова-Белова на пресконференції в МЗС РФ.

У бюлетені Львової-Белової стверджується, що апарат уповноваженого оперативного допомагає всім законним представникам дітей, які звернулися, в індивідуальному порядку, а також контактує з Міжнародним Червоним Хрестом. Той факт, що переміщення дітей на територію РФ здійснювалося організовано, а повернення дітей - в індивідуальному порядку, істотно ускладнює возз'єднання дітей із законними представниками, а повернення дітей, вивезених у складі установ, утруднене ще більше.

Довготривалість перебування переміщених дітей у Росії та перешкоди для повернення дітей законним представникам

Апарат Львової-Белової стверджує, що для повернення дітей, які опинилися в таборах відпочинку по іншій бік фронту від батьків, не було перешкод: дітей негайно повертали як особисто батькам, так і через довірених осіб (наприклад, волонтерів), - в індивідуальному порядку, хоча за наявності доброї волі влада РФ цілком могла створити гуманітарні коридори на підконтрольні Україні території або організований виїзд через країни ЄС.

Однак існує безліч свідчень батьків про те, що їм пропонувалося тільки особисто забирати дітей, тому повернення дітей розтягнулося на невизначений термін. Українські правозахисники підтверджують, що практика повернення дітей за дорученням з'явилася далеко не одразу - перший такий відомий випадок трапився вже 2023 року (Дар'я Касьянова, програмна директорка благодійного фонду "СОС Дитячі містечка Україна", [матеріал](#) ВВС 27 квітня 2023 року). Аби дістатися дитячих таборів у Краснодарському краї батьки мали через кілька країн Європи (країни Балтії, Білорусь) потрапити в Росію і потім перетнути її з півночі на південь. Не в усіх були закордонні паспорти, достатні матеріальні кошти. Про допомогу в поверненні дітей, зокрема матеріальну, яку надають благодійні фонди [Save Ukraine](#) і "[СОС Дитячі містечка Україна](#)", багато батьків не знали.

Згідно з [доповіддю](#) Єльської школи громадської охорони здоров'я, приблизно в 10% таборів, куди російська влада організовано звозила дітей з окупованих територій України, їхнє повернення батькам, імовірно, було призупинено. Відомо принаймні про 4 табори, де заплановані строки перебування дітей були значно перевищені: "Артек", "Променистий" та "Орлятко" (Крим), "Ведмежатко" (Краснодарський край).

Бюлетень апарату Львової-Белової повідомляє, що більшість дітей, які поїхали "на відпочинок", повернулися до законних представників: із 2360 дітей, які перебували на відпочинку в жовтні 2022 року, на момент 3 квітня 2023 року в Краснодарському краї залишалось 2 дітей, у Криму - 38. 14 квітня 2023 року Марія Львова-Белова у своєму телеграм-каналі [повідомила](#), що "із жовтня понад 2,5 тисячі дітей повернулися в рідні сім'ї з таборів відпочинку, незважаючи на складнощі, які виникли": із таборів у Краснодарському краї всіх дітей повернули, у Криму залишалось 8 дітей.

Утримання на окупованій території або в регіонах Росії та труднощі з поверненням стосуються не лише дітей, які застрягли в таборах відпочинку. Є випадки організованого вивезення дітей з інвалідністю, які перебували у спеціальних закладах, до закладів на підконтрольні Росії території. Це, зокрема, близько 100 дітей з інтернату в Олешках (Херсонська область), де за російської адміністрації мав місце поганий догляд за дітьми. Відома історія 16-річного підлітка з інвалідністю, якого вдалося повернути матері через 8 місяців (Див. [Медуза](#), 31.03.2023).

Труднощі із возз'єднанням із сім'єю зазнавали діти, які опинилися на момент вторгнення в санаторіях. Відома [історія](#) 6 дітей із дитячого будинку сімейного типу, які возз'єдналися з прийомними батьками тільки в червні 2022 року.

У низці випадків діти, які перебували під опікою керівників навчальних закладів або дитячих притулків, були повернуті на територію України або їм вдалося виїхати до безпечної країни. Наприклад, групу з 15 дітей із притулку в Миколаївській області було спочатку примусово вивезено до Херсонської області, потім до Росії. Керівниці притулку вдалося виїхати разом із дітьми до Грузії (Відеорепортаж [ABC News](#), 3.02.2023). Інший приклад - директор Маріупольського будівельного коледжу особисто вивіз в Україну двох підлітків з окупованого Донецька ([Повідомлення](#) 5.ua, 20.04.2023). Однак деяких дітей, які перебували під

опікою директора Маріупольського будівельного коледжу, вивезли в Росію і влаштували в прийомні сім'ї. Один із них спробував повернутися в Україну, вийшовши на зв'язок з адвокатом, але його затримали на кордоні Білорусі ("[Новая газета Европа](#)", 4.04.2023). Марія Львова-Белова стверджує, що хлопчик став жертвою провокації "українських агентів" і виїжджати не збирався ([пресконференція](#) в МЗС РФ, 4.04.2023). Повернути цього хлопчика в Україну вдалося лише в листопаді 2023 року, причому незадовго до цього він дістав повістку в російський військкомат ([Радіо Свобода](#), 19 листопада 2023 р.).

Попри те, що більшість дітей із таборів відпочинку та інших закладів змогли возз'єднатися з батьками, сам факт їхнього тривалого перебування в Росії може вважатися воєнним злочином. **Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування подій в Україні** документувала такі факти як: вимога особистого приїзду батьків по дітей, яку не всі могли швидко виконати через складну логістику, безпековий ризик і матеріальні труднощі; перекладання відповідальності за розшук батьків та контактування з ними значною мірою на дітей (що в разі дітей молодшого віку робило пошук батьків особливо ускладненим); фрустрація дітей через те, що їм повідомляли про можливе поміщення до спеціальних закладів або ж про їхнє перебування в таборах відпочинку в Росії, або про те, що вони не можуть бути в безпеці. Усе це дало змогу Комісії зробити висновок, що *"Російська влада порушила своє зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом всіляко сприяти возз'єднанню родин, розлучених унаслідок збройного конфлікту. Така поведінка може також прирівнюватися до воєнного злочину у вигляді невиправданої затримки в репатріації цивільних осіб"* (пп.98-102 [доповіді Комісії](#)).

Зміна громадянського стану (personal status) дітей: Порушення ст. 8, 21, 28 КПД ООН і ст. 50 IV Женевської конвенції

Ст. 8 КПД ООН захищає право дитини на збереження своєї індивідуальності, включно з ім'ям, громадянством, сімейними зв'язками. Одне з положень ст. 50 "Діти" IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни говорить про те, що держава, що окупує, у жодному разі не повинна змінювати їхнього громадянського стану (personal status). У контексті становища українських дітей важливими є такі аспекти: влаштування дітей у російські сім'ї (всиновлення vs тимчасова опіка); присвоєння дітям російського громадянства; питання щодо збереження ідентичності дітей.

Порушення ст. 21 КПД ООН: питання про усиновлення /тимчасову опіку

На момент подачі цієї доповіді єдиним документально підтвердженим випадком саме всиновлення дитини з України, причому зі зміною її імені та місця народження, можна вважати удочеріння вихованки Херсонського обласного Будинку дитини високопоставленим російським політиком - Сергієм Мироновим, головою партії "Справедлива Росія" та його дружиною ([розслідування](#) "Важних історій", 23 листопада 2023 р.). На момент вивезення в Московську область (серпень 2022 року) з окупованого російською армією міста дівчинці було 10 місяців; на думку обізнаного джерела, у дівчинки є родичі в Україні. Слід припускати, що випадків усиновлення насправді набагато більше, хоча інформація про них ретельно приховується російською владою.

Зазначимо, що практика фальсифікації особистих даних дітей під час їхнього усиновлення в Росії мала місце задовго до вторгнення російської армії в Україну. АДЦ "Меморіал" відомі випадки (2010-2019 рр.) - усі вони стосувалися дітей із ромської угорською громади Закарпатської області України, - коли вилучені з родин діти потрапляли до російських дитячих закладів, записувалися як "підкидьки", хоча відомості про родичів були відомі, поміщалися до бази даних дітей, яких можна всиновити, а потім їх всиновлювали громадяни Росії. При цьому змінювали не тільки імена дітей, а й їхні дати народження, що згодом спричиняло проблеми під час виховання та навчання дітей (зокрема, оцінку відповідності дітей навчальним і психологічним стандартам проводили згідно з віком, зазначеним у сфальсифікованих документах, і робили висновок, що дитина відстає в розвитку). На цю проблему АДЦ "Меморіал" звертав увагу КПД ООН ще 2014 року, у [доповіді](#) до 65-ї сесії Комітету.

Донедавна стосовно українських дітей термін "усиновлення" використовувався російськими офіційними особами в офіційній пресі (наприклад, у "Російській газеті"), причому тими, хто за службовим обов'язком мав би розрізняти терміни й визначення сімейного влаштування дітей, і широко тиражувався у ЗМІ. Можливість усиновлення безумовно допускалася і навіть рекламувалася російською владою в перші місяці війни, хоча, за конфіденційними повідомленнями працівників органів опіки, існувало негласне розпорядження Львової-Белової про те, що жодну дитину не можна всиновити, допоки її статус сироти і відсутності родичів не визначено на 100%.

Після випуску ордеру МКС Марія Львова-Білова почала підкреслювати, що усиновлення до українських дітей не застосовувалося ніколи, а формою сімейного влаштування дітей стала опіка/піклування, причому переважно - попередня (тобто тимчасова). У [бюлетені](#) апарату уповноваженого окремо роз'яснюється, що термін "adoption" неправильний, а "опіка" краще передається словами "guardianship" або, з великою часткою умовності, "foster care". Під час [пресконференції](#) в МЗС РФ 4 квітня 2023 року Львова-Белова демонструвала журналістам документи саме про опіку над її прийомним сином Філіпом - хлопчиком із Маріуполя.

Водночас Львова-Белова неодноразово говорила і писала, що попередня (тимчасова) опіка/піклування (за законом - до 6 місяців, у виняткових випадках до 8 місяців) має стати постійною в інтересах дітей (наприклад, матеріал "Відбулися перші засідання Штабів із синхронізації законодавства Росії, ЛНР і ДНР у питаннях сімейного влаштування дітей-сиріт", [офіційний сайт](#) Уповноваженого при президенті РФ з прав дитини, 27.04.04.2022; або повідомлення Львової-Белової в [телеграм-каналі](#) з нагоди отримання російського громадянства першими дітьми з "ДНР" у Підмосков'ї, 5.07.2022).

З погляду дітей, особливо молодшого віку, відмінності тимчасової і постійної опіки, опіки або усиновлення несуттєві. Так само не розбиралися в них, імовірно, і ті, хто повідомляв дітям про те, що в разі неприбуття за ними батьків їх передадуть до дитячого будинку або усиновлять. Свідчення дітей, перед якими постала загроза передачі до прийомної сім'ї або дитячого будинку, свідчать про те, що вони сприймали ці повідомлення як загрозу більше ніколи не побачитися з рідними.

Немає інформації про те, чи російські тимчасові опікуни підписують зобов'язання не перешкоджати поверненню дітей в Україну, зберігати їхню ідентичність. Деякі прийомні батьки публічно [заявляли](#) про те, що вони не перешкоджатимуть вільному вибору ідентичності дітей і поверненню в Україну, однак розуміли, що з присвоєним російським громадянством дітей зробити це важко.

На запитання журналіста щодо повернення переміщених дітей по закінченню бойових дій на ті території, з яких їх було евакуйовано, Марія Львова-Білова відповіла так: рішення про повернення прийматимуть законні представники, а за дітей з інституцій - про повернення до інституцій же - "глави наших нових республік". Щодо тих, дітей, яким не подобається жити в РФ, вона відповіла, що "у нас ніхто тут нікого не тримає", і батьки/законні представники цих дітей мають можливість виїхати до ЄС або України. Для дітей, переданих у сім'ї, вона припустила можливість самостійного рішення виїхати в Україну тільки після досягнення ними 18 років ([пресконференція](#) Львової-Белової в МЗС РФ, 4.04.2023).

Незалежна міжнародна комісія ООН із розслідування подій в Україні у своїй [доповіді](#) робить висновок, що влада Росії розгорнула масштабну кампанію з поміщення дітей у прийомні сім'ї, щоб "створити умови, за яких деякі діти можуть залишитися в Росії назавжди".

Присвоєння дітям російського громадянства: порушення ст. 8 КПР ООН

Необхідність присвоєння дітям, вивезеним з України, російського громадянства Марія Львова-Білова спочатку пояснювала прагненням максимально забезпечити права дітей-сиріт (наприклад, [Інтерв'ю](#) Марії Львової-Білової "Російській газеті" до Дня захисту дітей, 1.06.2022).

Тим часом для повноцінного дотримання всіх прав дітей і забезпечення їхнього доступу до освіти, медичної допомоги та послуг російське громадянство не потрібне: ці права гарантовані всім дітям, які живуть на території РФ.

Опіка/піклування теж можуть бути застосовані задля сімейного влаштування дитини-іноземця – така практика в Росії, зрозуміло, є, як і досвід тимчасового розміщення дітей-іноземців у дитячих установах без зміни їхнього громадянства (наприклад, досвід тимчасової опіки дітей-іноземців, поки їхні матері відбувають покарання в російських колоніях, або тимчасове утримання дітей-іноземців у "транзитних" дитячих установах).

Усиновлення дійсно вимагає наявності у дитини російського громадянства. Створивши умови для прискореного присвоєння вивезеним з України дітям громадянства РФ, влада Росії подолала формальні перепони для усиновлення українських дітей, які встановлює і російське національне законодавство, і низка міжнародних угод, у яких Росія бере участь.

Ці норми (абз. 4 п. 1 ст. 165 Сімейного кодексу РФ (усиновлення дитини-іноземця); т. зв. Мінська конвенція СНД, 1993, ст. 33 Опіка і піклування та ст. 34 Усиновлення, угоди про міжнародне усиновлення з низкою країн) свідчать, що для опіки/усиновлення дитини-іноземця громадянами РФ необхідно отримати згоду законного представника дитини та компетентного органу держави громадянства дитини; у разі наявності вимоги в законодавстві держави громадянства – згоду дитини на усиновлення.

На практиці у відомих нам випадках опіку російських громадян над дітьми-іноземцями призначали або безпосередньо в країні громадянства дитини (опікун мав поїхати в країну громадянства дитини), або через дипломатичні представництва країни громадянства дитини.

Згідно з нормами українського законодавства, право на усиновлення чи удочеріння дітей, які перебувають на непідконтрольній Україні території під час воєнного стану, що наразі запроваджено в Україні, мають лише громадяни України, які перебувають на обліку кандидатів в усиновлювачі та проживають на підконтрольній Україні території. Іноземці та українці, які живуть за кордоном або на непідконтрольних територіях, такого права не мають, за винятком наступних випадків - якщо вони родичі дитини; у сім'ї вже є всиновлені брат/сестра цієї дитини; процес усиновлення розпочався до запровадження воєнного стану в Україні.

Одразу після вторгнення в Україну, на [зустрічі](#) з уповноваженою з прав дитини РФ Львовою-Беловою 9 березня 2022 року, Путін пообіцяв змінити законодавство за її пропозиціями, щоб "усунути бюрократичну тяганину", яка перешкоджає сімейному влаштуванню в Росії дітей-сиріт із Донбасу. Результатом став [указ №330 від 30.05.2022](#) про спрощене присвоєння громадянства РФ дітям-сиротам і дітям без батьківського піклування.

Указ №330 став черговою з багатьох змін закону "Про громадянство РФ" від 31 травня 2002 року, які поступово охоплювали громадян окупованих територій України. За цими змінами і термінологією, яка в них використовується, можна простежити, як російська агресія (і паспортизація) поширювалася від початку на "окремі райони Донецької та Луганської областей України", потім на "ДНР" і "ЛНР", далі - на Запорізьку та Херсонську область, потім ідеться вже про громадян "ДНР, ЛНР і України".

8 травня 2019 року уряд України ухвалив [розпорядження №362](#) "Про невизнання Україною паспортних документів, виданих уповноваженими органами іноземної держави", у якому визначено оновлюваний перелік управлінь МВС РФ з видачі паспортів РФ, дію яких Київ не визнає.

Таким чином, нав'язуючи вивезеними з України дітям російське громадянство, влада має на меті залишити їх у країні постійно, а в поєднанні з антиукраїнською пропагандою, що панує в публічному просторі, у шкільному середовищі, та мілітаристськими установками, ці дії спрямовані на повний розрив зв'язків дітей з українською ідентичністю, культурою, мовою.

Аргумент про те, що присвоєння дітям громадянства РФ не позбавляє їх громадянства України, а дає переваги і додаткові життєві можливості, Львова-Белова наводить у зв'язку з ордером МКС. На нього можна відповісти так: діти, особливо молодшого віку, не розуміють цих юридичних тонкощів, і для них отримання російського громадянства (нерідко – з помпою, з висвітленням у пропагандистських російських ЗМІ) стає знаком розриву зв'язку з Україною. Їх ніхто не інформує про те, як вони можуть реалізувати своє право на громадянство України. Договору про взаємне визнання громадянства (подвійне громадянство) між Україною і Росією немає. У Росії діють норми, що дискримінують громадян РФ, які мають громадянство або посвідку на проживання іншої країни, зокрема РФ зобов'язала їхніх володарів інформувати про наявність іншого громадянства або посвідки на проживання, а ігнорування цієї норми переслідують в адміністративному ([ст. 19.8.3 КпАП РФ](#)) і кримінальному порядку ([ст. 330.2 КК](#)

[РФ](#)). В Україні 2022 року було підготовлено, але не ухвалено законопроекти, які лібералізували множинне громадянство (декларувати наявність іншого громадянства пропонували тільки претендентам на посади в державному секторі, подвійні громадяни, згідно із законопроектами, не допускалися до політичного процесу, до держтаємниці та до управління держмайном).

Ризик втрати ідентичності та рідної мови: порушення ст. 28 КПР ООН і ст.50 IV Женевської конвенції

До порушення ст. 28 КПР ООН (право на освіту) і ст. 50 IV Женевської конвенції, пов'язаної зі знищенням ідентичності дітей, слід зарахувати відсутність у переміщених дітей можливості вивчати українську мову або здобувати нею освіту.

Незважаючи на публічні запевнення Марії Львової-Белової про те, що діти можуть вивчати українську мову (пресконференція в МЗС РФ, 4 квітня 2023 року), таких можливостей у Росії створено не було. Онлайн-освіту в українських школах змогли продовжити не всі діти-біженці в тому числі тому, що їхні школи на тимчасово окупованих територіях перейшли на російські програми.

Упродовж усього року війни представники російської влади робили декларативні заяви про те, що необхідно забезпечити право дітей вивчати рідну українську мову (йшлося про школи на окупованих територіях Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей та про вивчення української як рідної мови в межах загальної програми або факультативно - за бажанням батьків); у квітні 2023 року Міністерством освіти РФ навіть був підготовлений навчальний посібник з "класичної української мови" для 1-4 класів та розроблявся посібник для 5-9 класів (заступник міністра Олександр Бугаєв, [повідомлення](#) ТАСС, 5.04.2023).

Ці демонстративні дії викликали в Росії запеклий антиукраїнський протест, трансльований у російській пропагандистській медіасфері, і немає сумнівів, що українські діти, які опинилися в російській освітній системі, стали об'єктом масованого ідеологічного опрацювання, а українську мову буде з викладання витіснено.

Запитання 15. Мілітаризація сфери освіти в Росії та ризик залучення дітей до військових конфліктів

Мілітаризація загальної та експансія спеціальної воєнізованої освіти

З 1 вересня 2024 навчального року до російських шкіл повернуться обов'язкові заняття з початкової військової підготовки в рамках нового предмета "Основи безпеки і захист Батьківщини". Раніше Міністерство освіти повідомляло, що школи зможуть запроваджувати курси з початкової військової підготовки (НВП) з 5 до 9 класів і практичні польові заняття для старшокласників на свій розсуд.

Крім мілітаризації звичайних шкіл, у Росії має місце експансія спеціальної воєнізованої кадетської освіти. Вона охоплює не тільки сотні військових закладів закритого типу - суворовські училища, кадетські училища і корпуси (зокрема приватні), спеціалізовані кадетські школи (спортивна, інженерна, ай-ті), а й тисячі профільних кадетських і козацьких класів у звичайних школах, над якими шефствують силові відомства. Воєнізовані навчальні заклади та класи належать до відомств Міноборони, МВС, МНС, ФСБ, Слідчого Комітету, Росгвардії або, формально підпорядковуючись Міносвіти та регіональній владі, мають кураторів із силових відомств. У низці регіонів РФ було ухвалено спеціальні закони "Про кадетську освіту", СК розробив цілу концепцію кадетської освіти – у його списку десятки шкіл по всій країні, що мають профільні класи.

Існують спеціальні закриті елітні заклади для дівчаток: зокрема, "пансіон вихованок" Слідчого комітету в Петербурзі та два "пансіони вихованок" Міноборони у Москві та Петербурзі. Там навчаються дівчатка з родин військових, з неповних і багатодітних родин, більшість із регіонів, перевага надається донькам військових, які ведуть війну в Україні.

У російському суспільстві існує величезний попит на воєнізовану освіту, зокрема завдяки практичним бонусам. В інтернатних закладах діти перебувають на повному держзабезпеченні (включно з харчуванням, забезпеченням форменим одягом і взуттям), якість освіти в кадетських класах нерідко вища, діти зайняті цілий день, займаються в різноманітних

гуртках (не тільки воєнізованих, а й інтелектуальних і творчих). Навчання в кадетській системі сприяє або гарантує вступ до вишу та майбутнє працевлаштування на державній службі.

На мілітаризацію дитячої сфери служать воєнізовані структури, формально облаштовані як добровільні дитячо-юнацькі рухи / об'єднання. Це "Юнармія" (охоплює понад 1 млн. 300 тис. дітей 8-18 років у всіх регіонах РФ і на окупованих територіях України), афілійовані військово-патріотичні рухи "Молода гвардія - Юнармія ДНР" і "Молода гвардія - Юнармія ЛНР", розгалужена мережа патріотичних клубів, товариств та інших формально громадських організацій. У програму військово-патріотичних занять входять заняття військовою підготовкою, зокрема навчання стрільбі з бойової зброї, індоктринування дітей у дусі державної пропаганди. Створення військово-патріотичних загонів ставиться звичайним школам як обов'язок, як і участь у таких заходах як стройові огляди, паради, почесні варти тощо.

У результаті відбувається нормалізація війни в дитячій свідомості, виховується готовність дітей до участі у військових діях. Випускники кадетських класів як до, так і після досягнення 18-річного віку вступають у військові навчальні заклади наступного ступеня, чимало учасників заходів "Юнармії" проходять строкову службу в армії і потім укладають контракт на військову службу. У складі регулярної армії та інших формувань, які здійснюють військову агресію в Україні, перебувають молоді люди, підготовлені до війни в дитячі роки. Тисячі з них загинули: за приблизними [підрахунками](#) на базі даних Росстату про надлишкову смертність, тільки 2022 року на війні в Україні загинуло щонайменше 7 тис. молодих чоловіків у віці 20-29 років; вибіркові дані початкового періоду війни ([розрахунки "Важных историй"](#), травень 2022 р.) свідчать, що на той час середній вік загиблих був 28 років, а найбільше загинуло чоловіків у віці 21-23 років.

Участь дітей у військових діях на боці Росії не задокументована, за винятком відео, [опублікованого](#) 19 жовтня 2022 року лідером Чечні Рамзаном Кадіровим, де троє його синів 14-16 років, як стверджувалося, перебувають у зоні воєнних дій і стріляють із бойової зброї по позиціях українських військ. Ймовірно, це відео мали постановочний характер і безумовно були пропагандистським демаршем. Однак належного осуду російською владою ця акція Кадірова не отримала: ЗМІ публікували коментар члена комітету Держдуми з оборони Віктора Заварзіна про те, що діти категорично не підлягають призову, однак голова Комітету Держдуми з питань сім'ї Ніна Останіна [підтримала](#) Кадірова.

Особлива вразливість українських дітей перед мілітаристською пропагандою і "військово-патріотичним вихованням"

У воєнізовані навчальні заклади активно залучають дітей з окупованих територій, насамперед дітей із багатодітних і вразливих сімей, - кадетські корпуси відкрилися в Криму, дітей із Донецької та Луганської області без іспитів зараховують до кадетських корпусів і класів СК у Москві, Петербурзі, Волгограді. Відкрилися кадетські класи і на окупованій території, зокрема, в Луганській області. Голова СК О. Бастрікін у [статті](#) на офіційному сайті СК (журнал "Записки слідчого" №3/2023, травень-червень 2023) зазначає, що з лютого 2022 року по березень 2023 року співробітники СК РФ вивезли 323 дитини з Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей, зокрема 181 дітей-сиріт; із них 78 дітей вступили до освітніх закладів РФ, зокрема до кадетських корпусів та академій СК (у т.ч. 28 дітей-сиріт). [Розслідування "Верстки"](#) (серпень 2023 р.) показує, що після початку повномасштабного вторгнення в Україну СК РФ узяв "шефство" над вивезеними в Росію дітьми з окупованих територій України. Слідчі почали приїжджати в соціальні установи, куди тимчасово поміщали українських сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, привозити гуманітарну допомогу і дарувати подарунки. Голова СК О. Бастрікін одразу ж доручив відомчим кадетським корпусам підготуватися до прийому школярів із "ДНР" і "ЛНР"; до вересня 2022 року кадетами стали понад 40 дітей із Донбасу, зокрема діти-сироти. Програма передбачає ідеологічне перевиховання дітей у дусі російського "патріотизму".

[Дослідження](#) Єльського коледжу громадської охорони здоров'я виявило щонайменше 43 установи по всій Росії, здебільшого літні табори, де утримували вивезених з України дітей, і де вони були змушені брати участь у програмах патріотичного виховання, іноді з військовим спрямуванням. Журналісти ["Дождя"](#) з листування Міністерства освіти РФ із регіональними

органами опіки з'ясували, що у 21 із 24 дитячих інтернатних закладів, куди було поміщено в серпні 2022 року понад 400 сиріт, вивезених з окупованих територій України, проводили програми "військово-патріотичного" виховання.

Одним із таких таборів став "Сила Кавказу" в Чечні, проєкт за підтримки Рамзана Кадірова і дитячого омбудсмена Марії Львової-Белової. У воєнізованих тренуваннях у листопаді 2022 року брали участь близько 200 підлітків із різних регіонів Росії та з окупованих територій України. Усі вони мають проблеми з поведінкою і стоять на профілактичному обліку. Це не єдиний військово-патріотичний табір на території Чечні, а по всій Росії діють різноманітні військово-патріотичні табори та ініціативи.

Діти-біженці, травмовані війною, вразливі перед мілітаристською пропагандою та антиукраїнською, антизахідною ідеологією, яка пронизує російські школи. За повідомленням російського волонтера, який працює з дітьми-біженцями в пунктах тимчасового розміщення, частина українських дітей свідомо пішли до воєнізованих кадетських класів, що психологи трактують як сублимацію травми (інтерв'ю АДЦ "Меморіал", березень 2023 р.).

Вивезення дітей на територію РФ, відмова повертати їх в Україну, передача в російські сім'ї, ідеологічне опрацювання – навмисні й послідовні дії, спрямовані на розрив зв'язків дітей з Україною, стирання українського минулого дітей, знищення їхньої ідентичності.

Висновок

Безумовно, усіх дітей, вивезених з України без згоди їхніх законних представників (а це не тільки батьки, а в багатьох випадках – уряд України), мають повернути додому.

Незаконне привласнення чужого громадянства, усиновлення та передача дітей під постійну опіку громадянам країни-агресора мають бути припинені, визнані незаконними та скасовані (якщо вже відбулися). Усім дітям, які опинилися в РФ без супроводу, потрібно допомогти знайти рідних в Україні, встановити з ними зв'язок, отримати можливість возз'єднатися з наявними родичами. Необхідно домагатися реалізації права дітей на збереження своєї ідентичності, захисту від нав'язуваних їм мілітаризму та ідеологізованого російського виховання.

Необхідно налагодити постійне інформаційне співробітництво на міждержавному рівні в питаннях пошуку дітей, зниклих під час війни, забезпечити доступ українських служб із захисту прав дітей до даних про всіх українських дітей у РФ.

Українські діти не повинні зазнавати дискримінації, їм необхідна підтримка і допомога в подоланні травми війни, втрати дому та оточення. Важливо захистити дітей від усіх проявів агресії, ненависті, цькування, створити для них безпечне середовище, умови для реабілітації та розвитку.

Необхідно терміново демілітаризувати сферу освіти і сферу дитячого дозвілля: скасувати військовий вишкіл у звичайних школах, ліквідувати воєнізовані класи у звичайних школах і мінімізувати систему кадетської освіти дітей до 18 років, виключити військовий компонент із позашкільних дозвіллевих занять дітей.